

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЖЕСТУ

Анотація

На основі зразків українського жестового мовлення нечуючих носіїв проаналізовано системні особливості лексичного значення жесту як самостійної одиниці візуальної мови; обґрунтовано визначення жесту, семантики жесту, денотату, сигніфікату; надано конкретні приклади сигніфікатів, продемонстровано їхні кінемні форми та вмотивованість позначення.

Ключові слова: вмотивованість значення, денотат, жест, кінемна форма, лексичне значення, сигніфікат.

Найбільше багатство лінгвістичної спільноти – її мова, а в мові – її лексичний склад. Лексичне багатство УЖМ свідчить про рівень розвитку спільноти глухих України. Сьогодні важко сказати, яка кількість жестів наявна у лексичному складі – це справа подальших досліджень лабораторії ЖМ Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, але якщо врахувати те, що багато жестів мають не одне, а кілька значень, то стане зрозумілим, наскільки неосяжна лексика УЖМ.

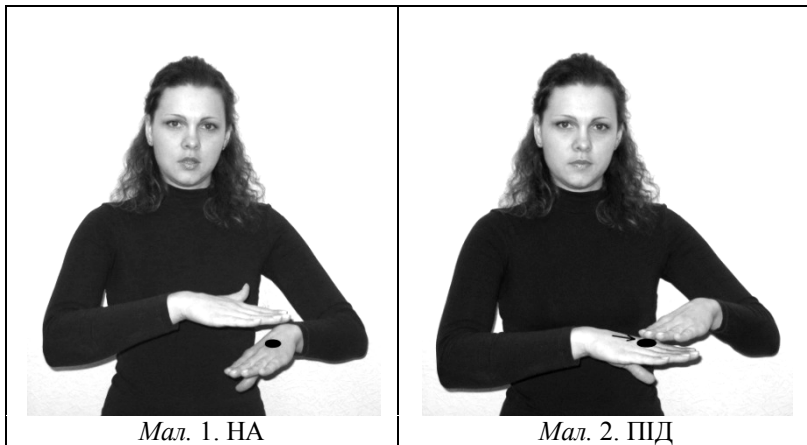
Лексика може вивчатися різнобічно і під різними кутами зору (лексикологія, етимологія, ономастика, фразеологія, лексикографія). На нинішньому етапі акцентуємо увагу, власне, на лексикології, яка вивчає склад жестів мови в цілому як системи.

Основний предмет лексикологічного дослідження – **жестові знаки** як лексичні одиниці. Нечуючі люди користуються ними для того, аби за їх допомоги виразити сласне сприйняття дійсності, роботу власної думки. **Жестові знаки** є результатом прагнення людини до економії сил, до зручності і легкості у спілкуванні.

Жест – розглядаємо як самостійну, наділену одним чи кількома значеннями, одиницю візуальної мови, яка легко відтворюється, і є будівельним матеріалом для речення.

Якщо розглядати жест з психологічної точки зору, то це мінімальний руховий подразник, який викликає у свідомості нечуючої людини певне уявлення – реальний чи нереальний образ. Наприклад,

висловлення *олівець на столі* і *олівець під столом* викликають у нашій свідомості різні уявлення, бо в них такими мінімальними подразниками виступають іменні жести, які повторюються: ОЛІВЕЦЬ і СТОЛ, а також жести НА (Див. Мал. 1¹) і ПІД (Див. Мал. 2), які визначають різницю у значенні цих висловлювань.

Лексичне значення жесту. Кожен жест має одне чи більше значень, або набуває певного значення в контексті. Під **лексичним значенням** (семантикою) жесту розуміємо історично закріплену в свідомості спільноти (колективу) співвіднесеність жесту з певним явищем. Наприклад, глуха людина з Франції, США чи Японії з легкістю впізнає у вікових жестах північноамериканських індіців: ВІГВАМ, ВОГОНЬ, ПИРОГА які показуються двома руками, – БУДИНОК, ВОГНИЩЕ (Див. Мал. 3), ЧОВЕН (Див. Мал. 4). Хіба не дивно, як зазначає російський дослідник Й. Ф. Гейльман [1, с. 15], що люди, які не спілкувалися між собою, розділені величезними територіями і століттями, могли позначати предмети чи об'єкти схожими жестами?

¹Фото виконані Н. А. Зборовською.

Мал. 3. ВОГНИЩЕ

Мал. 4 ЧОВЕН

У свідомості глухих людей існує візуальне відображення світу. Уявлення про будь-який предмет чи явище, тобто виокремлення його з суцільної картини, поєднується з візуально-руховим комплексом (набір кінем) і цей зв'язок закріплюється у свідомості, внаслідок чого виникає жест з певним лексичним значенням. У пам'яті утворюється стійкий образ цього комплексу (образу жесту), який щоразу, коли його бачимо, викликає в уяві образ того ж предмета реальної дійсності.

Тобто жест є еквівалентом не предмета, який чуттєво сприймається, а еквівалентом того, як цей предмет було осмислено у мовотворчому акті в конкретний момент винайдення жесту. Саме в цьому відомий мовознавець В. Гумбольдт (1767 – 1835) убачав головне джерело багатоманітності жестів для вираження одного і того самого предмета. До прикладу, у санскриті слона називають таким, що двічі п'є, двозубим, одноруким, але предмет залишається тим самим у його чуттєвій формі. Звертаючи увагу на три різні поняття, ми звертаємо увагу на загальні форми споглядання та логічне впорядкування понять у комунікативній системі [2].

Принагідно нагадати, що реальний предмет (чи явище) як об'єкт позначення називається **денотатом**. Його узагальнений, абстрактний образ в уяві глухої людини, так як і чуючої, – це **сигніфікат**. Сигніфікат, пов'язуючись з образом жесту, стає його лексичним значенням. Коли глуха людина бачить реальний предмет (чи явище), завдяки сигніфікатові, рефлекторно з'єднаному у пам'яті з образом жесту, пригадує його позначення. І навпаки, коли глуха людина бачить позначення жесту, через його образ активізує сигніфікат і, зіставляючи його з довкіллям, упізнає позначений жестом предмет (чи явище).

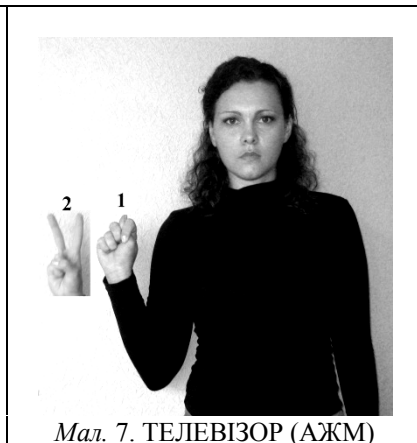
Таким чином, лексичне значення і кінемна форма жесту виступають у нерозривній єдності, у якій лексичне значення позначає зміст, а кінемна форма – матеріальну оболонку.

Лексичне значення жесту не мотивується його кінемною формою, як, скажімо, вміст кишені не зумовлюється її формою чи матеріалом, з якої її виготовлено. Однакові за кінемним складом жести можуть мати різне значення. Наприклад, жест схвалення чогось в АЖМ: ДОБРЕ, ПРАВИЛЬНО, ТАК у інших жестових мовах має зовсім інше значення: ФЖМ – НІЧОГО, ЯЖМ – ГРОШІ, РЖМ – ПРАВИЛЬНО (Див. Мал. 5.).

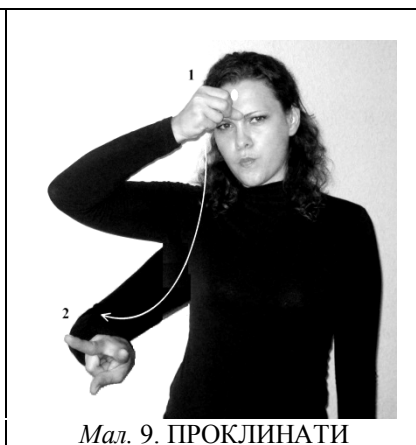

Мал. 5. ДОБРЕ, ПРАВИЛЬНО (АЖМ),
ПРАВИЛЬНО (РЖМ),
НІЧОГО (ФЖМ), ГРОШІ (ЯЖМ)

А ті самі предмети, явища в різних жестових мовах мають різне позначення. На прикладі ДЯКУВАТИ, ТЕЛЕВІЗОР можемо це побачити в УЖМ та АЖМ (Див. Мал. 6 і 7).

Межі значення жесту визначаються в його відношеннях до інших жестів, розташованих в одному семантичному полі і близьких за значенням. Наприклад, значення жесту: ДРУЖИНА з одного боку обмежується значенням жесту ЖІНКА, а з іншого – значенням жесту ОДРУЖЕННЯ (КАБЛУЧКА) (Див. *Мал. 8*); ПРОКЛИНАТИ – ГРІХ і НЕНАВИСТЬ (Див. *Мал. 9*); ХЛОПЧИК – ЧОЛОВІК і МАЛИЙ (Див. *Мал. 10*).

Значення жесту уточнюється також конситуативно, що дозволяє відсікати одні сторони значення й активізувати інші. Досить різне значення має жест ОДИН у сполученнях: ЗАЛИШИТИСЯ НАОДИНЦІ (Див. *Мал. 11*), МИНУЛОГО ДНЯ, ОДИН ТИЖДЕНЬ, ЧЕРЕЗ РІК (Див. *Мал. 12*) та ін.

Багата, розвинена лексика забезпечує тонше сприйняття навколишнього світу, глибше проникнення в нього і точніше мислення як для всієї спільноти глухих, так і для кожної окремої особистості, яка володіє цим багатством.

Кожна мова, кожен її знак характеризується повнотою та правильністю відображення того, що позначається, а також ідеально

підібраним для кожного поняття визначенням. Тут і виявляються справжні глибини мовотворчої інтуїції.

Позначення предметів зовнішнього і внутрішнього світів заглиблюється у чуттєве сприймання, фантазію, емоції глухих людей, а з їх взаємодією – у спільнотний характер взагалі. Тут природа єднається з людиною, а матеріальне – з духом, що формується [2]. У цьому мовознавець В. Гумбольдт вбачає вираження національної самобутності мови. Одні народи вкладають у свою мову більше об'єктивної реальності, інші – більше суб'єктивності. Жестова форма позначень також відображає ці особливості. У творенні цих особливих рис беруть більшу участь фантазії та емоції, які керуються чуттєвим спогляданням, або чітко розмежовуючий глузд, і дух, який сміливо пов'язує ці дві тенденції. Однаковий колорит, якого набувають назви різних предметів, виявляє особливості світорозуміння нечуючої спільноти.

Виникнення позначень відбувалося у зв'язку з виділенням якоїсь суттєвої для нечуючих людей ознаки. Можна сказати, що жест виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка видається найважливішою. Наприклад, у жесті ЗОШИТ найсуттєвішою ознакою, як з'ясувалося, гортання сторінок, що відобразилося на денотаті жесту (Див. Мал. 13); ЧАСНИК – натирання шматка хліба; ДжЕРЕЛО – биття ключа води з-під землі; ПОВНА СКЛЯНКА – вкрай заповнена водою склянка (Див. Мал. 14).

Мал. 13. ЗОШИТ

Мал. 14. ПОВНА СКЛЯНКА

Яку ознаку та чи інша спільнота глухих поклала в основу позначення залежить і від її уявлень, і від особливостей візуального світосприймання. Те саме почуття, яке українські нечуючі зображають як КОХАННЯ, підносячи дві руки до серця, в РЖМ – рука в

III. ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

конфігурації плавно відводиться від губ вперед (Див. *Мал. 15*); у канадських нечуючих зображується перехрещеними двома кулаками на рівні грудної клітки (Див. *Мал. 16*). Такий жест в УЖМ означає зовсім інше значення – відхід у інший світ.

Мал. 15. КОХАТИ (РЖМ)

Мал. 16. КОХАТИ (АЖМ)

Ознака предмета, покладена в основу його позначення має назву **внутрішньої форми жесту**. Внутрішня форма – це **вмотивованість** позначення (наприклад, ОЛІВЕЦЬ – в минулому, щоб користуватися хімічним олівцем, потрібно було «намочити» його у роті (Див. *Мал. 17*); позначення КАВА імітує процес приготування відповідного напою – розмелювання зерен кави (Див. *Мал. 18*);

Мал. 17. ОЛІВЕЦЬ

Мал. 18. КАВА

ВІК – вітання з днем народження супроводжувалося потягненням за вуха стільки разів, скільки виповнилося років дитині

(Див. Мал. 19); жест КИЇВ стали позначати з часу сумної події, яка відбулася у місті: у 1911 р. в оперному театрі під час перегляду вистави був застрелений відомий російський державний діяч, керівник аграрної реформи, міністр внутрішніх справ кінця ХІХ – поч. ХХ ст. П. А. Столипін (Див. Мал. 20).

З часом жести можуть втрачати свою внутрішню форму і стають невмотивованими. Наприклад, тепер уже ніхто не відчуває зв'язку жестів:

- а) ЧЕРВОНИЙ і ДЕНЬ, які в минулому склали внутрішню форму сучасного жесту НЕДІЛЯ (Див. Мал. 21);
- б) КОСА ДОВГА – ДОЧКА (Див. Мал. 22);

- в) РОГИ КОЗЛА – КОЗЕЛ (як образа) (Див. Мал. 23);

г) носіння червоної пов'язки на плечі лягло в основу жесту ЧЕРГОВИЙ (Див. Мал. 24).

Власне названі ознаки лягли в основу вивчення особливостей лексичного складу української жестової мови, який враховує своєрідність субстанції жеста і функціональне значення мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гейльман И. Ф. Ваш друг – жестика. /Иосиф Флорианович Гейльман/ Издание доп., с уточнениями. – Санкт-Петербург: ВОГ, 2003. – 173 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт; [пер. с нем. яз. под ред., с предисл. Г. В. Рамишвили.]. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
3. Знак // Энциклопедия Кругосвет [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/articles>. – 17.06.2005. – С. 1 – 3.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – Київ, 2000. – С. 24.
5. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 424 с.
6. Краєвський Р. Г. Мова жестів глухих / Рудольф Генріхович Краєвський. – К.: «Радянська школа», 1964. – 219 с.
7. Крамар Ю. М. Про жестову мову в Україні / Юрій Михайлович Крамар // Наше життя. – 2002. – № 19. – С. 3.

Аннотация

На основе образцов украинского жестовой речи неслышащих носителей проанализированы системные особенности лексического значения жеста как самостоятельной единицы визуального языка; обосновано определение жеста, семантики жеста, денотата, сигнификата; предоставлены конкретные примеры сигнификатов, продемонстрированы их кинемные формы и мотивированность обозначения.

Ключевые слова: денотат, жест, кинемная форма, лексическое значение, мотивированность значения, носитель языка, сигнификат.

Summary

On the basis of types of the Ukrainian Sign Language deaf speaking a system features of lexical value of a sign as an independent unit of visual language are analyzed, determination of sign, semantics of sign, denotation and signification; the specific examples of signification are given, their kinema forms are shown and motivation of denotation explained.

Keywords: motivation of denotation, denotation, sign, kinema form, lexical value, signification.